

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ АСИМЕТРІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

В статті досліджено концептуальні засади до трактування сутності поняття «асиметрія» та «просторова асиметрія розвитку регіонів», а також узагальнено еволюційні підходи щодо висвітлення економічної сутності категорії «регіональна асиметрія» у вітчизняній практиці. Узагальнено та згруповано результати впливу просторової асиметрії на розвиток регіону. Запропоновано механізм та заходи мінімізування просторової асиметрії у соціально-економічному розвитку регіону з урахуванням зміни регіональної соціально-економічної політики.

Ключові слова: асиметрія, економічний розвиток, регіон, просторові теорії.

CONCEPTUAL APPROACHES TO DEFINITION OF SPATIAL DEVELOPMENT OF REGIONS

In the article the conceptual principles to the interpretation of the essence of the concept of "asymmetry" and "spatial asymmetry of regional development" and generalized evolutionary approaches to highlight the economic substance category of "regional asymmetry" in domestic practice. Overview and sale spatial asymmetry of the effects on the development of the region. The mechanism and measures minimize spatial asymmetry in social and economic development of the region to the changing regional socio-economic policy.

Keywords: asymmetry, economic development, the region's spatial theory.

Постановка проблеми. В умовах активізації світових процесів глобалізації та регіоналізації вітчизняної економіки актуалізуються регіональні аспекти стратегії соціально-економічного зростання держави. В цьому контексті особливо важливими є питання економічного розвитку регіонів на основі структурних зрушень галузевої, просторової та функціональної систем, відновлення й зміцнення ефективного співробітництва між регіонами, зменшення міжрегіональних диспропорцій, раціонального використання економічного потенціалу кожного регіону. Аналіз рівня економічного розвитку областей України, свідчить про істотні відмінності між ними. Регіональна напруженість, загострення проблем просторового характеру, що посилюються із-за нестабільності ринкових перетворень в різних сферах діяльності, обумовлюючи невідповідність і розбіжність в масштабності та етапності трансформаційних процесів, значну регіональну диференціацію соціально-економічного розвитку. Саме тому, необхідно чітко визначати концептуальні засади просторової асиметрії розвитку регіонів, позитивні та негативні результати від впливу чинників регіональної асиметрії, а також виокремити інструменти мінімізації негативних її факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час у вітчизняній і світовій науці значний внесок у вивчення питань диференціації регіональної економіки зроблений такими вченими, як Ю.В. Макогон, І.М. Доля, Т.М. Медведкін, Л.І. Федулова, А.Ф. Толмачева, В.В. Хахулін, Я.І. Тульку та інші. Особливу увагу науковці приділяють стандартам та критеріям досягнення сталого регіонального розвитку. Ці питання докладно висвітлені у працях Н.П. Сітнікова, В.Я. Шевчук та інших науковців. Проблемам регіонального розвитку та дослідженню просторових нерівностей присвячено наукові праці таких вчених: І.С. Благун, О.О. Солтисік, В.М. Геєць, Т.С. Клебанова, М.О. Кизим, Л.С. Гур'янова, М.М. Жиленкова та ін. Однак, не зважаючи на вагомий напрацювання, дослідження просторових структур регіонів залишаються й надалі актуальними, особливо у контексті адаптації до стандартів ЄС і прийняття відповідних управлінських рішень.

Постановка цілей. Дослідити та узагальнити концептуальні підходи до визначення просторової асиметрії розвитку регіонів, оскільки значна диференціація демографічної, соціальної, психологічної та економічної ситуації в різних за розміром та географією поселеннях обумовлює необхідність проведення досліджень на рівні не тільки країни в цілому, а й окремих просторових утворень.

Вклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток держави залежить від постійного розвитку її регіонів. Регіони ж, у свою чергу, можуть розвиватися при наявності якісних продуктивних сил, що включають у себе засоби виробництва, матеріальні ресурси та трудові ресурси. При дослідженні питання соціально-економічного розвитку регіонів необхідно дослідити сутність асиметричності розвитку, яку відповідно розглядають як основу регіональної диспропорційності, тобто подвійний характер її впливу на економічний розвиток регіону. Перш за все, він є позитивним, оскільки саме через нерівномірність створюються умови для високих темпів економічного розвитку регіонів-лідерів, підтягування до більш високого рівня розвитку відстаючих регіонів [1].

Ряд вітчизняних і зарубіжних вчених для трактування «нерівномірності розміщення продуктивних сил», тобто диспропорцій, часто використовують такі поняття, як диференціація; асиметрія; диспропорція; нерівність, нерівномірність; регіональна поляризація; регіональні відмінності; дивергенція.

Детальне опрацювання та критичний аналіз наукових досліджень вчених-економістів [1–9] щодо обґрунтування економічної сутності категорій «асиметрія», «диференціація», «дивергенція», «диспропорція», «конвергенція» свідчить про наявність значної кількості різноманітних точок зору та відсутність ключового одноставного підходу до трактування змістовного наповнення поняття «диференціація розвитку регіонів». Усі ці поняття фахівці використовують, досліджуючи проблеми регіонального розвитку, для характеристики територіальних розбіжностей, зокрема «диспропорція» – несумісність, невідповідність частин чого-небудь, відсутність пропорційності; «диференціація» – поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини, «нерівність» – неоднаковість з чим-небудь щодо розмірів, величини, умов; «асиметрія» – відсутність або порушення гармонії, розмірності, є поняттям протилежним до симетрії. Асиметрія відображає розбалансованість системи, відхилення від норми, порушення рівноваги, що пов'язано із змінами та розвитком системи [2].

З позицій регіональної економіки асиметричним вважається територіально непропорційний розвиток держави, за якого нарощується розрив між економічно сильними та слабозрозвинутими регіонами, який характеризується розбіжністю регіональних показників. Разом з тим, при розгляді регіональних асиметрій слід виходити з того, що їх зменшення не завжди свідчить про позитивні тенденції розвитку країни. Якщо таке зменшення супроводжується покращенням показників у слабо розвинених регіонах, таке згладжування регіональних асиметрій вважається позитивним. За протилежної ситуації, коли зменшення асиметрій зумовлюватиметься погіршенням показників у високо розвинутих регіонах з наближенням до показників слабозрозвинутих, таке згладжування є негативним для країни в цілому [3].

Дефініція сутності поняття «диспропорція» означає несумісність, невідповідність частин, відсутність пропорційності в цілому об'єкті, окремих підрозділах економіки. Воно близьке за змістом до поняття «асиметрія», що характеризує явище з відсутністю або порушенням симетрії. Термін «нерівномірність» також перебуває у тісному синонімічному зв'язку з поняттям «асиметрія» та може бути доповнено синонімами «неритмічність», «нерівність». Часто це поняття можна зустріти при розгляді проблем нерівномірності розміщення трудових ресурсів та нерівномірності економічного розвитку. Більш відособлено знаходяться поняття «диференціація» та «дивергенція», хоча в економічному сенсі вони дещо схожі. Так, поняття «диференціація» означає розділення, розшарування цілого на різні форми, визначення ознак відмінності різних форм і мір, а «дивергенція» – це розходження ознак, поступове виникнення відмінностей.

При пошуку шляхів до вирішення питання подолання просторових диспропорцій регіонального розвитку регіонів доцільно використовувати поняття «асиметрія», оскільки воно фактично означає відсутність гармонії у системі, а регіон є відкритою соціально-економічною системою, основною функцією якої є максимальне виробництво матеріальних благ і послуг для задоволення зростаючих потреб не тільки своєї території, а й інших економічних, соціальних систем. Поняття «асиметрія» якнайкраще відповідає сьгоднішнім умовам розвитку регіонів України. Термін «асиметрія» більш повно висвітлює сутність різноманітних соціально-економічних процесів, динаміку та щільність розміщення трудових ресурсів на певних територіях під впливом різних місцевих чинників, які мають деякі особливості. На відміну від інших, майже тотожних понять, асиметрія є не лише більш ємною, універсальною і загальною формою економічного розвитку, але й рушійною силою суспільного прогресу, оскільки виступає інструментом одночасного і виявлення, і тимчасового розв'язання його суперечностей.

Широке використання терміну «асиметрія» розпочато після отримання у 2001 р. американськими економістами Дж. Стігліцом, Дж. Ейклерлофом та М. Спенсом Нобелівської премії за розробку теорії та аналіз ринків з асиметричною інформацією. Асиметричністю в розподілі інформації називається така ситуація, коли частина учасників ринку володіє інформацією, якою не володіють інші зацікавлені особи. За цією теорією акценти зосереджуються на неоднорідності доступу до інформації, що породжує ймовірний характер економічних рішень щодо ефективного використання ресурсів. Дослідниками розкривається методологія асиметрій, яка дозволяє у системному вимірі розглядати її явище, у т. ч. з позиції регіональної економіки. З такої позиції, асиметричним вважається територіально непропорційний розвиток держави, за якого нарощується розрив між економічно сильними та слабозрозвинутими регіонами, який характеризується розбіжністю регіональних показників.

Дослідження просторової асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів ґрунтується на визначенні основних факторів, що визначально впливають на ситуацію в регіонах. Одні автори пояснюють асиметрію нерівномірним розміщенням підприємств через близькість до ринків сировини, збуту й мінімізації оподатковування, інші вказують як основну причину виникнення асиметрії соціально-економічного розвитку диспропорційний розподіл серед регіонів таких факторів виробництва, як праця, земля й технології. Важливість підходів цих учених до пояснення причин асиметрії полягає в усвідомленні ними необхідності державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Зокрема, Столярчук Я. М. визначення просторової асиметрії розглядає у глобальному як загальну форму глобального економічного розвитку та інструмент виявлення системи його суперечностей [4].

На думку Вахович І. асиметрію слід розглядати з двох позицій: як асиметрію регіонального розвитку – це процес порушення гармонії та збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, посилення їх контрастності, поляризації та нарощення міжрегіональних відмінностей; і з позиції сталого розвитку – як рівень міжрегіональних протиріч за вихідними (спричиненими нерівномірною просторовою концентрацією ресурсів) та результуючими (спричиненими різним рівнем прикладених регіональних зусиль) соціальними, економічними та екологічними параметрами функціонування регіону протягом певного періоду, які порушують нормальний перебіг економічних процесів у країні та перешкоджають стабільному розвитку, породжуючи проблемні території [3]. Таким чином, узагальнення еволюційних наукових підходів щодо трактування економічної сутності категорії «регіональна асиметрія» у вітчизняній практиці представлено на рис. 1.

Природна асиметрія соціально-економічного розвитку регіонів навіть корисна, оскільки «сама вона вносить динамізм у економічне й соціально виправдане розміщення місць застосування праці, у структуру поселень, різну норму прибутку». У той же час негативні наслідки регіональної просторової асиметрії в багато разів перевищують позитивні моменти: різна наділеність регіонів соціально-економічними, природно-кліматичними й іншими ресурсами здатна сформувати довгострокові джерела економічної відсталості й стати загрозою цілісності країни. Тому регулювання асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів є обов'язковим [1].

Важливо підкреслити, що асиметрії виникають між регіонами, які мають різний рівень розвитку і характеризуються різною віддаленістю значень показників соціально-економічного стану території від певної точки, центру, стандарту, середнього показника за регіонами та у визначений проміжок часу. Такою точкою зіставлення може бути досягнення в галузях, рівень розвитку за сукупністю галузевих показників або інтегральних показників регіонального розвитку.

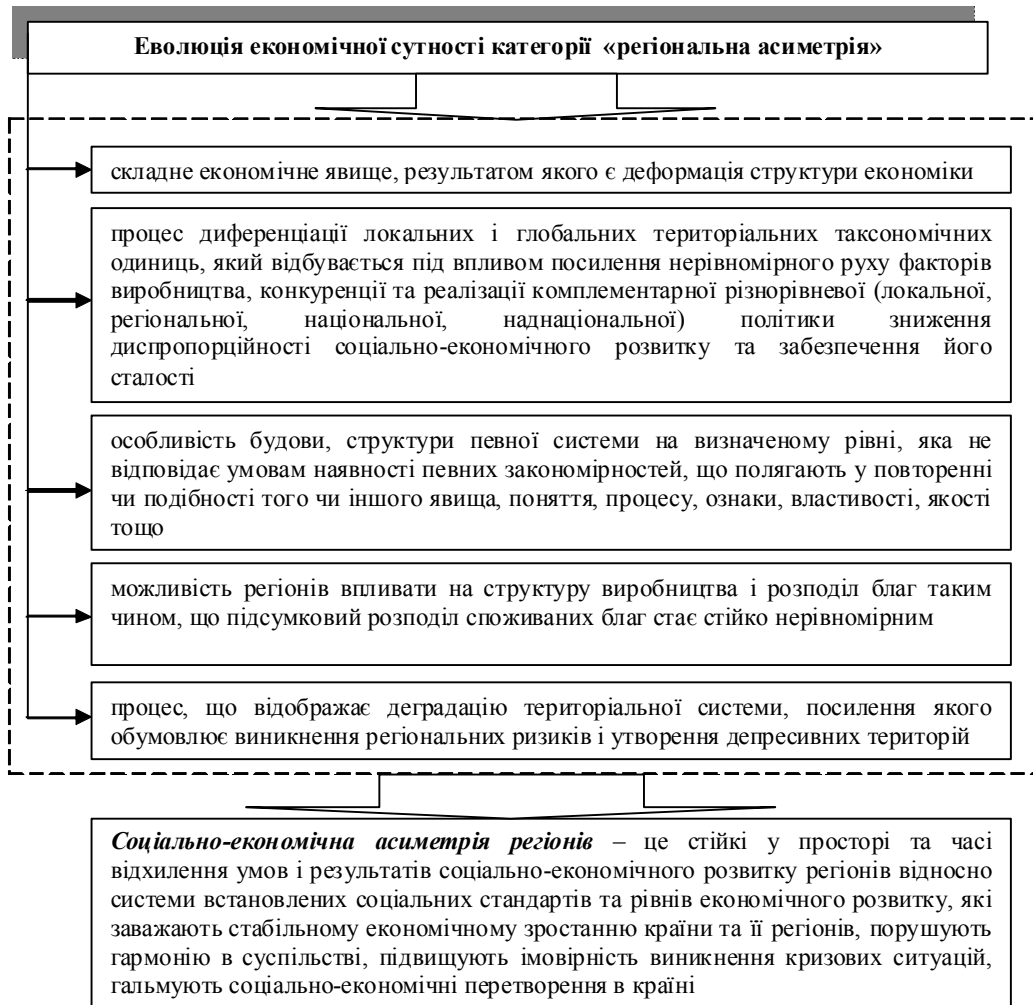

Рис. 1. Еволюція економічної сутності категорії «регіональна асиметрія» у вітчизняній практиці

Підводячи підсумки, можна відзначити цілу систему факторів, що викликають нерівномірність соціального й економічного розвитку регіональних просторів: географічне положення, природно-кліматичні умови, ресурсний потенціал, демографічний потенціал, структура й рівень спеціалізації господарства,

фінансова забезпеченість, рівень соціально-економічного розвитку регіону, рівень капіталізації в регіоні. Процес агломерації економічної активності, сприяючи інтенсивнішому економічному зростанню всієї країни, водночас може призводити до наростання регіональної нерівності. У довгостроковому періоді за умови мобільності чинників фізичного і людського капіталу така ситуація може бути вигідна для всіх регіонів економічної системи, що розглядається. Регіони «центри» зростають швидше за рахунок агломераційного ефекту і спеціалізації у виробництві товарів «нових» галузей, а також часто за рахунок вигідного економіко-географічного розташування. Регіони «периферії», спеціалізуючись на виробництві традиційних товарів, отримують вигоди від загальноекономічного зростання у вигляді зростання доходів некваліфікованих працівників.

Результати впливу просторової асиметрії у розвитку регіонів доцільно сформулювати наступним чином (рис. 2). Слід зазначити, що просторову асиметрію необхідно розглядати як з негативного, так і з позитивного боку. Дослідження вчених показують зрушення у вирішенні проблем, пов'язаних із наслідками просторової асиметрії. На сьогодні в Україні назріла необхідність активного впровадження європейської практики стимулювання регіонального економічного розвитку та діяльності європейських інститутів, що спеціалізуються на стимулюванні регіонального розвитку. Зокрема, йдеться про активізацію діяльності Державного фонду регіонального розвитку; заохочення до тісної взаємодії держави та бізнесу в процесі формування «точок росту» на регіональному рівні; активізації підприємницької ініціативи; залучення агенцій регіонального розвитку, громадськості та потенціалу місцевого самоврядування до активної участі у економічному житті регіону; забезпечення активної участі регіонів України у проектах та програмах ЄС, що стимулюють регіональний розвиток, сприяють впровадженню структурних зрушень на регіональному рівні.

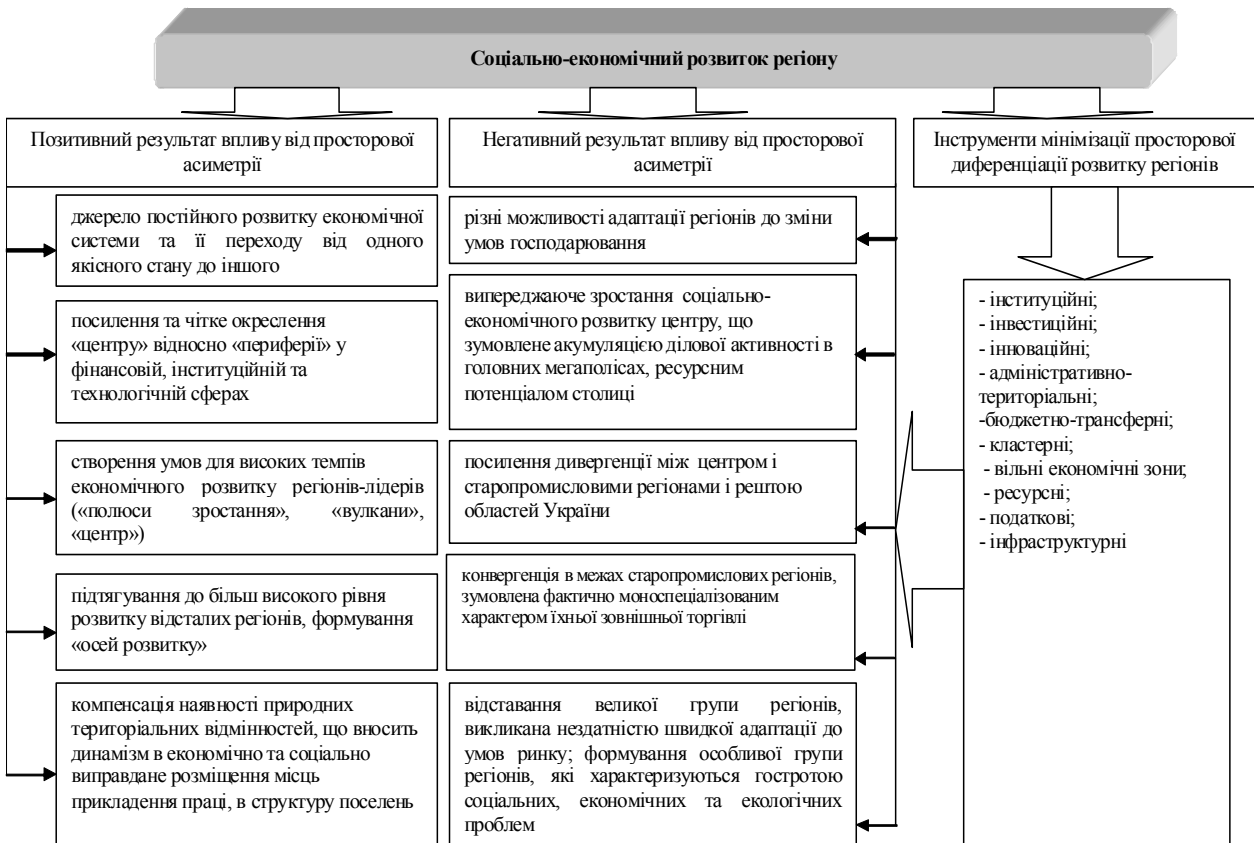

Рис. 2. Результати впливу просторової асиметрії на розвиток регіону

Соціально-економічний розвиток регіонів завжди був і буде виділений із всієї сукупності державних інтересів як актуальний і пріоритетний напрямок, так як кожен регіон, будучи частиною єдиної держави, вносить свою лепту в її історію, внутрішнє політичне, економічне, культурне життя, досягнення певних результатів на міжнародній арені. А організація господарської діяльності регіонів за допомогою взаємодії продуктивних сил своїх територій складає єдиний господарський комплекс країни.

Слід також відзначити, що вагому роль у визначенні соціально-економічного розвитку регіонів та формуванні просторової асиметрії відіграє ефективно сформована та імплементована регіональна соціально-економічна політика. При цьому, першочерговими завданнями регіональної соціально-економічної політики повинні бути: пошук компромісу з питань економічної свободи регіонів; реалізація принципу розширення міжрегіональної економічної взаємодії; запровадження механізмів подолання асиметрії розвитку регіонів та

підтримання депресивних територій; стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку на основі ефективного використання потенціалу регіонів; зміцнення матеріальної бази територіальних громад шляхом переходу до взаємовідносин державного бюджету безпосередньо з бюджетами органів місцевого самоврядування; активізація розвитку транскордонного співробітництва в економічній сфері [6, с.16].

Таким чином, при подоланні негативних факторів просторової асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів необхідно впроваджувати три типи регіональної економічної політики на різних ієрархічних рівнях управління, а саме: державна регіональна економічна політика; внутрішня економічна політика регіонів; регіональний розріз економічної політики національних і транснаціональних суб'єктів, що господарюють на території регіону [7, с. 40].

На основі проведеного дослідження концептуальних засад до визначення просторової асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів автором виокремлено наступні механізми та заходи мінімізування просторової асиметрії у соціально-економічному розвитку регіону (рис. 3).

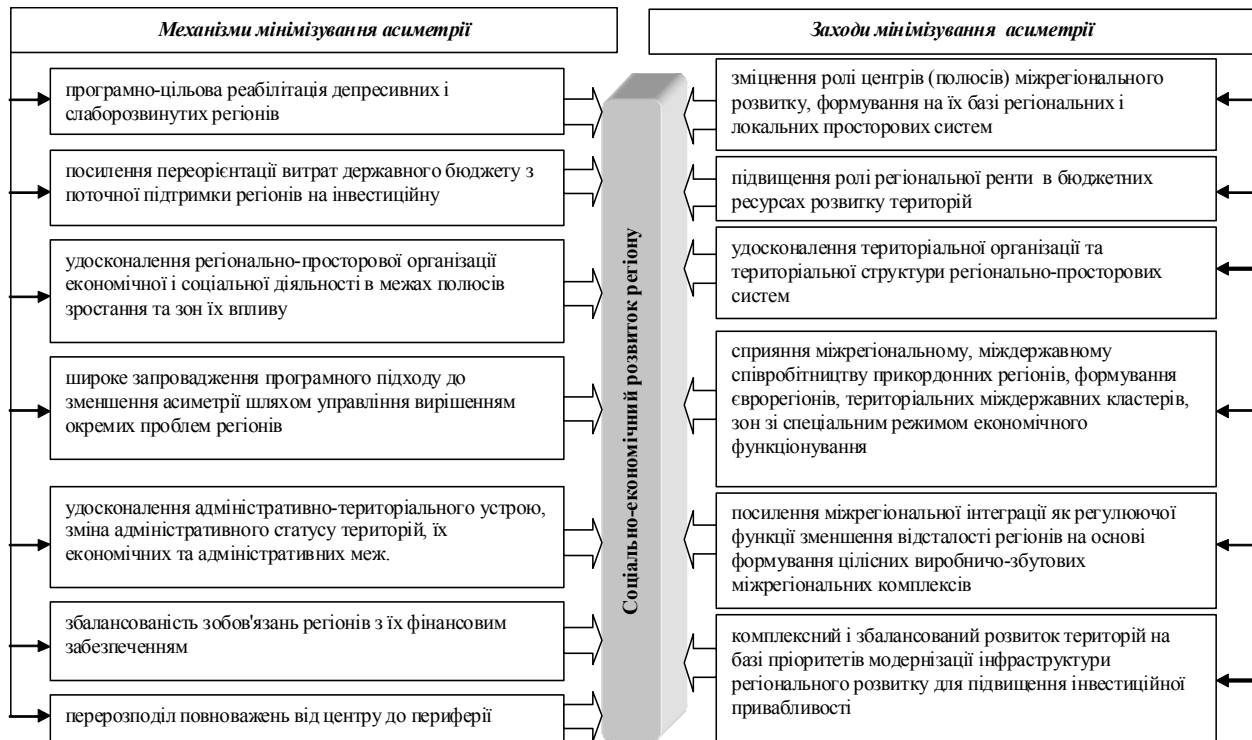

Рис. 3. Механізми та заходи мінімізування просторової асиметрії у соціально-економічному розвитку регіону

Висновки. Отже, необхідно відзначити недостатній ступінь вивчення проблематики регіональної асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки неоднозначним залишається бачення щодо трактування самого терміну «просторова асиметрія соціально-економічного розвитку регіонів», необхідність конкретизації її факторів, негативних та позитивних результатів впливу, причин формування й показників, оптимізація яких і буде означати її згладжування. Для України вирішення проблеми просторової асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів має особливе значення, що пов'язано з природно-історичними умовами формування її національної економіки. В сучасних умовах соціально-економічний розвиток регіонів повинен базуватись на імплементації ефективної регіональної соціально-економічної політики; пошуку шляхів уникнення негативних наслідків просторової асиметрії; оптимізація регулювання регіональної економіки має ґрунтуватись на чіткому розподілі повноважень між суб'єктами підприємницького, місцевого, регіонального та національного рівнів; регулювання регіональної економіки має здійснюватися за принципом цілісного багаторівневого управління тощо.

Перспективи подальших досліджень. Досліджені та проаналізовані концептуальні підходи до визначення просторової асиметрії розвитку регіонів будуть покладені в основу майбутніх наукових досліджень щодо розроблення комплексу стратегій регіонального розвитку та представлення шляхів їх ефективної реалізації.

Література

1. Тищенко О. П. Регіональні диспропорції: сутність, методологія, визначення та оцінка / О. П. Тищенко // Економічна теорія. – 2011. – № 4. – С. 55–64.
2. Колчков В.А. Соціально-економічні асиметрії регіонального розвитку України (сутність та шляхи

- подолання) / В. Ключков // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 1(13). – С. 12–17.
3. Вахович І. М. Теоретичні засади дослідження територіальних асиметрій сталого розвитку / І. М. Вахович, О. Є. Табалова // Економічний форум. – 2012. – № 4. – С. 129–141.
4. Столярчук Я. М. Асиметрія глобального розвитку: соціально-економічний вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Я. М. Столярчук ; Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. – К., 2009. – 37 с.
5. Шубна О. В. Подолання просторової асиметрії розміщення та функціонування трудових ресурсів регіонів України (на прикладі Донецької та Тернопільської областей) / О. В. Шубна // Научний вестник ДГМА. – 2010. – № 1(6Е). – С. 443–449.
6. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
7. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – 368 с.
8. Пашкевич М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : моногр. / М.С. Пашкевич. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.
9. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с.

References

1. Tishchenko O.P. Regional disparities: the nature, methodology, definitions and assessment. Economics. 2011. № 4. P. 55-64.
2. Kolchikov V.A. Socio-economic asymmetry Regional Development of Ukraine (the essence and remedies), Bulletin of the University of Banking of the NBU. 2012. №1 (13). S.12-17.
3. I. Vahovych, O.E. Tabalov, Theoretical basis of research territorialnyh asymmetries Sustainable Development, Economic Forum. 2012. № 4. P. 129-141.
4. Y.M. Stolyarchuk, Asymmetry of global development, socio-economic dimension: Thesis for obtaining science degree of doctor of econ. sciences: spet. 08.00.02 "World Economy and International Economic Relations" / Kyiv Vadym Hetman National Economic University. K., 2009. 37 p.
5. Shubna B. Overcoming spatial asymmetry placement and operation of labor regions of Ukraine (on the example of Donetsk and Ternopil regions), Herald of the DSEA. 2010. № 1 (6E). S. 443-449.
6. State of regional development of Ukraine: Monograph / Society. Ed. Vorotin V.E., J.A. Zhalila. K.: NISS, 2010. 288 p.
7. Sukhorukov A.I. Modeling and forecasting of socio-economic development of Ukraine: Monograph / A.I. Sukhorukov, M. Harazishvili. K.: NISS, 2012. 368 p.
8. M. Pashkevich, Scientific basis for regulating the regional economy: Monogr. D.: National Mining University, 2012. 790 p.
9. The Territorial development and regional policy in Ukraine / NAS Ukraine. SI "Institute of Regional Studies named NI nether NAS of Ukraine"; Science. Editor V.S. Kravets. Lviv, 2015. 204 p.

Надійшла 23.08.2015; рецензент: д. е. н. Благун І. С.

Підп. до друку 29.08.2015. Ум. друк. арк. 15,09. Обл.-вид. арк. 10,68
Формат 30x42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № _____

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого редакцією журналу “Вісник Хмельницького національного університету”

Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 72-83-63
